

ПРИНЦИП ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРИ ВИПРАВЛЕННІ Й РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ОРГАНАХ І УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

PRINCIPLE OF INDIVIDUALIZATION IN CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF OFFENDERS IN BODIES AND INSTITUTIONS OF PENALTIES

Холодовська Н.О., студентка V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зленко О.О., студент III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Котенко Б.В., студент III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

На даний момент ресоціалізація засуджених є одним з найважливіших завдань працівників органів і установ виконання покарань. Незважаючи на гуманізацію сучасного суспільства, в подібних закладах досі застосовуються застарілі методи, що майже повністю виключають індивідуальний підхід до виправлення злочинця та адаптації його до життя в суспільстві. Виправлення й ресоціалізацію варто розглядати як взаємопов'язані поняття, оскільки саме виправлення є необхідною умовою до ресоціалізації засудженого. Багато вчених як один з найефективніших способів ресоціалізації засуджених розглядають індивідуалізацію покарання, що увійшла в практику кримінального права досить давно – досліджувалася ще дореволюційними юристами. Однак на даний момент не розроблено механізмів індивідуалізації покарання, що були б максимально ефективні для реалії сучасного українського суспільства. Якщо звернутись до європейського досвіду, можемо побачити, що в Німеччині, Великобританії, Болгарії, Чехії та ін. діяльність органів і установ виконання покарань адаптована до реалій і потреб суспільства. В українській же системі існує розмите поняття – «стати на шлях виправлення», критеріїв визначення якого просто нема. Оскільки дотримання особою режиму (що визначається КВК як один із заходів ресоціалізації й виправлення) в колонії не гарантує відсутність девіантної поведінки за її межами. Саме тому система роботи органів і установ виконання покарань вимагає реформ. Один з принципів, на основі яких вони можуть бути здійснені, – це принцип індивідуалізації. Також при розробці індивідуального підходу можливе звернення до класичного психоаналізу та педагогічних напрацювань учених попередніх поколінь. Незважаючи на те, що більша частина їх доробку стосується роботи з неповнолітніми порушниками, можлива адаптація названих методів до роботи з дорослими засудженими.

Ключові слова: ресоціалізація, виправлення, органи і установи виконання покарань, принцип індивідуалізації, педагогічний вплив, психологічний аналіз, європейська практика, закон таліону, суспільна небезпека.

At present, the re-socialization of convicts is one of the most important tasks of employees of penitentiary institutions. Despite the humanization of modern society, such institutions still use outdated methods that almost completely eliminate the individual approach to correcting the offender and adapting him to life in society. Correction and resocialization should be considered as interrelated concepts, as the correction itself is a necessary condition for the resocialization of the convict. Many scholars consider individualization of punishment to be one of the most effective ways of resocializing convicts. However, at present no mechanisms have been developed to individualize punishment that would be most effective for the realities of modern Ukrainian society. If we turn to the European experience, we can see that in Germany, Great Britain, Bulgaria, the Czech Republic and others. the activities of penitentiary bodies and institutions are adapted to the realities and needs of society. In the Ukrainian system, however, there is a vague concept – “get on the path of correction”, the criteria for which there are simply no criteria. Because a person's adherence to a regime (defined by the KVN as one of the measures of resocialization and correction) in the colony does not guarantee the absence of deviant behavior outside it. That is why the system of work of penitentiary bodies and institutions requires reforms. One of the principles on the basis of which they can be implemented is the principle of individualization. Also, when developing an individual approach, it is possible to turn to classical psychoanalysis and pedagogical developments of scientists of previous generations. Despite the fact that most of their work relates to work with juvenile offenders, it is possible to adapt these methods to work with adult convicts.

Key words: resocialization, corrections, bodies and institutions of execution of punishments, principle of individualization, pedagogical influence, psychological analysis, European practice, law of talion, public danger.

Якщо посилається на ст. 65 ККУ, то можемо визначити, що індивідуалізація покарання базується на основному загальнодемократичному принципі – принципі законності [2]. Однак, незважаючи на те, що в ч. 4 ст. 6 КВК України вказано на необхідність індивідуалізації покарання, конкретизації цього процесу немає – формулювання зводиться до «урахування особистості засудженого», що не дає абсолютно ніяких вказівок щодо реалізації вказаного процесу виховання працівниками органів і установ виконання покарань [1].

І. Ющик вважає індивідуалізацію найважливішим принципом кримінального права, оскільки «не може бути двох абсолютно однакових злочинів і злочинців» [9, с. 86–87]. Однак потрібно зауважити, що ні в ККУ, прийнятному у 2001 році, ні в попередньому не використовується поняття «індивідуалізації», хоча воно і є чітко закріплене. Тому наразі індивідуалізація визначається як правовий принцип і застосовується при визначенні покарання за найрізноманітніші кримінальні правопорушення. При цьому варто зауважити, що індивідуалізація загалом

застосовується при призначенні покарання, тобто під час судового процесу. А тому всі розроблені принципи й механізми індивідуалізації перевірено як ефективні при визначенні покарання, але не при ресоціалізації та виправленні. Тим не менше тільки визначаючи ті чи інші причини злочинної поведінки окремої особи, можна підібрати максимально ефективний механізм адаптації правопорушника до соціуму та гарантувати його усвідомлену законслухняну поведінку.

Прикладом індивідуального підходу до засудженого з метою аналізу й розуміння ним своїх вчинків може слугувати вирок, винесений суддею в Кропивницькому 19-річному харків'янину 24.05.2022 року. Мешканець міста Харкова був притягнутий до відповідальності за ч. 2 ст. 109 ККУ – публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу чи захоплення державної влади – і засуджений до позбавлення волі строком на 2 роки. Особу було звільнено від відбування призначеного покарання з іспитивним терміном 2 роки на підставі ст. 75 ККУ. Індивідуальний підхід було застосовано саме

у визначенні завдань особі на період іспитового терміну. Харків'янин за 2 роки зобов'язаний вивчити гімн України, IX розділ Конституції про територіальний устрій України, пісню «Батько наш – Бандера», поезію Володимира Сосюри «Любіть Україну», прочитати повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» і роман Анатолія Дімарова «І будуть люди» [7].

На даний момент індивідуалізація покарання зводиться до врахування таких чинників:

- вчинене діяння;
- особистість засудженого;
- пом'якшуючі й обтяжуючі обставини;
- рівень виховного впливу на засудженого, що досягається реалізацією призначеного покарання.

До цього списку іноді додаються біологічні й соціальні фактори (стать, вік, стан здоров'я засудженого та ін.).

При цьому потрібно зазначити, що при призначенні покарання індивідуальний підхід повинен застосовуватися з урахуванням суспільної небезпечності вчиненого діяння. Таким чином ці два фактори врівноважують один одного при обранні запобіжного заходу для злочинця.

Якщо звернутися до історичних джерел, можемо визначити, що формула «індивідуалізація + врахування суспільної небезпечності = призначення максимальної ефективного покарання для усвідомлення правопорушником неправомірності його вчинків з метою подальшого перевиховання й ресоціалізації» є сучасною модифікацією закону таліону, що функціонував у політиці та юриспруденції держав ще до нашої епохи й так чи інакше ліг в основу деяких сучасних правових постулатів. Закон таліону передбачає установлення покарання, співрозмірного злочину. У простому формулюванні це звучить як «око за око, зуб за зуб». Такий принцип був поширений у вавилонян, римлян, іудеїв і часто визначається дослідниками як застарілий та жорстокий, якому немає місця в реаліях сучасного світу. Однак потрібно враховувати, що саме закон таліону в його пізніших версіях ліг в основу багатьох правових систем.

Принцип індивідуалізації може бути застосований фактично до кожної з форм виправлення й ресоціалізації, однак різною мірою. Крім того, у європейських країнах уже є певні напрацювання щодо застосування принципу індивідуалізації на певних етапах чи в певних умовах ресоціалізації. При цьому потрібно враховувати, що частина з них розроблені на основі ментальності певного народу та його найбільш вагомих соціальних проблем, що унеможливило використання таких напрацювань для ресоціалізації певних категорій правопорушників на українських теренах. Тому перед українськими науковцями, що планують залучення принципу індивідуалізації до ресоціалізації та виправлення, постають два шляхи рішення цієї проблеми: 1) розробка принципів ресоціалізації, адаптованих до українських реалій та особливостей українського менталітету; 2) розробка базового принципу ресоціалізації, що матиме певний алгоритм, але може бути адаптований до окремого правопорушника. Останній спосіб більш складний у виконанні, однак в подальшому може дати кращі результати.

Якщо звернутись до розробки базового алгоритму, то в основі його лежить все той же принцип індивідуалізації. Алгоритм повинен базуватися на детальному психологічному аналізі засуджених з метою виявлення певних психологічних травм, що й стали поштовхом до вчинення злочину. Варто зауважити, що завдання це може бути надскладним, оскільки часто психологічні причини правопорушень сягають корінням в глибоке дитинство. Для реалізації цього завдання потрібна значна кількість кваліфікованого персоналу в органах і установах виконання покарань. Подібна практика діє у Великобританії в установах для неповнолітніх правопорушників: в установах знаходиться 50–80 осіб, неповнолітні розміщені в установах

за трьома віковими категоріями (12–14 років; 15–17 років; 18–21 років), співвідношення працівників установи і неповнолітніх, що в ній перебувають, – 3:8. Тобто увага приділяється кожному з правопорушників [4, с. 224].

Так, робота з повнолітніми набагато складніша, оскільки вони вже повністю сформовані як особистості й, можна сказати, протизаконні діяння є їх звичкою й уже свідомим вибором. Тим не менше, ми вважаємо, що кваліфікований психолог може визначити й виправити відхилення в психіці (навіть незначні) та допомогти правопорушнику у виправленні й пізніше – ресоціалізації.

Одним зі способів, що може бути застосований під час роботи з повнолітніми правопорушниками, – метод А. Макаренка, застосований ним у колонії під Полтавою та описаний у творі «Педагогічна поема». Незважаючи на те, що метод розроблений та відпрацьований з неповнолітніми правопорушниками, він може дати свої результати й у нашому випадку. Метод базується на формуванні сили волі, самосвідомості та відповідальності перед колективом і спрямований на вихованні «нової людини». До того ж, на думку, що методи Макаренка можуть бути застосовані для повнолітніх правопорушників, нашою метою є два фактори: 1) першими до колонії Макаренка прибули вихованці, двом з яких на той момент виповнилося 18 років – майже сформовані особистості; 2) протягом роботи в колонії Макаренко застосовував педагогічний вплив і стосовно дорослих – першим прикладом цього виступає завідувач господарською частиною Калина Іванович (хоча з точки зору логіки перший педагогічний вплив на Калину Івановича більш схожий на психологічну маніпуляцію, ніж на виховання чи перевиховання) [5]. Незважаючи на те, що основою перевиховання Макаренко ставить відповідальність перед колективом, тобто перевиховання базується на колективній діяльності, багато вчених визначають його педагогічну діяльність з неповнолітніми правопорушниками як «особистісно орієнтовану» (хоча в самого Макаренка термін ніколи не вживався), оскільки акцент робиться саме на вихованні окремої правослухняної особистості як члена колективу / соціуму.

Такий спосіб виправлення правопорушників безпосередньо пов'язаний з такою формою ресоціалізації, вказаною в КВК, як «громадський вплив». Якщо особа стане елементом громадського колективу й нести відповідальність за функціонування певних сфер цього колективу, рівень суспільної відповідальності особи зростатиме, що значною мірою допоможе запобігти девіантній поведінці особи в майбутньому.

Загалом у ч. 3 ст. 6 КВК України визначено основні форми виправлення й ресоціалізації засуджених визначають дотримання режиму (встановленого порядку виконання та відбування покарання), пробацію, суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання та громадський вплив [1].

Найбільш ефективно принцип може бути застосований у формах суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітньої й професійно-технічної освіти. Подібна практика вже досить давно проводиться в європейських країнах, наприклад, Болгарії (для неповнолітніх правопорушників). Однак принцип індивідуалізації там не виходить на перший план. Ми ж вважаємо, і погоджуємось з О. Ющиком, що саме індивідуальний підхід з використанням психологічних прийомів допоможе досягти максимального результату при виправленні й ресоціалізації засуджених.

Висновки. Основним завданням працівників органів і установ виконання покарань є виправлення засуджених і повернення їх до нормального життя як повноправних членів соціуму з можливим запобіганням девіантній поведінці в майбутньому. Індивідуальний підхід є одним з найбільш ефективних у різних сферах соціології,

враховуючи й роботу з правопорушниками. Тому саме його варто застосовувати при виправленні й ресоціалізації злочинців, однак індивідуальний підхід у такому випадку має бути поєднаний з психологічними дослідженнями, пошуком причин девіантної поведінки. Також можливе звернення до європейської практики та до робіт

відомих педагогів-практиків з цього питання. При реалізації таких заходів існує й певна кількість проблем, зокрема, це нестача кваліфікованого персоналу. В будь-якому випадку, реформи у сфері виконання покарань нерозривно пов'язані з реформуванням інших галузей кримінально-виконавчого законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2004, № 3-4, Ст. 21.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, Ст. 131.
3. Василик В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 33–39.
4. Кутелов М. Виправлення та ресоціалізація засуджених неповнолітніх: шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 222–226.
5. Макаренко А. Педагогічна поема. К. : Радянська школа, 1977. 508 с.
6. Петренко В. Обґрунтування доцільності використання принципу таліону в сучасному суспільстві. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти* : збірник тез доповідей за матеріалами IV міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (11–12 грудня 2009 р.). С. : УАБС НБУ, 2009. С. 33–36.
7. Суддя з Кропивницького покарав прихильника «руського мира» з Харкова піснею з Харкова піснею «Батько наш – Бандера». *TSN.UA*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/suddya-z-kropivnickogo-pokarav-prihильnika-ruskogo-miru-z-harkova-pisneyu-batko-nash-bandera-2069503.html>
8. Ткачова О., Борох Є. Основні засоби виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 347–351.
9. Ющик О. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 27 (3). С. 85–88.